

**Polska prowincja paulinów
od XVII wieku do 1864 roku**

**Dzieje gospodarcze:
klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie**

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3911

Jacek Szpak

**Polska prowincja paulinów
od XVII wieku do 1864 roku**

**Dzieje gospodarcze:
klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie**

Redaktor serii: historia

Sylwester Fertacz

Recenzent

Waldemar Kowalski

Spis treści

Wstęp 9

Część I

Dobra jasnogórskie i ich organizacja

Rozdział 1

Zarys dziejów klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie
w latach 1382—1864

- 1.1. Klasztor jasnogórski w latach 1382—1793 25
- 1.2. Klasztor jasnogórski pod zaborami 1793—1864 34
- 1.3. Działalność społeczna, naukowa i duszpasterska paulinów jasnogórskich 41
- 1.4. Reforma zakonna z 1864 roku 49
- 1.5. Podsumowanie 50

Rozdział 2

Ekonomiczne podstawy funkcjonowania klasztoru jasnogórskiego

- 2.1. Uwagi wstępne 53
- 2.2. Dobra ziemskie do 1798 roku 54
- 2.3. Dobra ziemskie w latach 1798—1864 73
- 2.4. Podsumowanie 84

Rozdział 3

Zarząd dobrami klasztorowymi

- 3.1. Bezpośredni zarząd dobrami 87
- 3.2. Zarząd dzierżawny 92
- 3.3. Czeladź i pracownicy najemni 99
- 3.4. Zarys sytuacji prawnej chłopów w Rzeczypospolitej, w zaborze pruskim,
Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 113
- 3.5. Zobowiązania pańszczyźniane poddanych jasnogórskich 121
- 3.6. Średnie zobowiązania pańszczyźniane gospodarstw chłopskich
w poszczególnych kluczach 151
- 3.7. Zobowiązania pańszczyźniane mieszczan 155

3.8. Zróżnicowanie ciężarów pańszczyźnianych	158
3.9. Całkowity roczny wymiar pańszczyzny w dobrach jasnogórskich	160
3.10. Ordynacje dla poddanych	163
3.11. Problemy z egzekwowaniem pańszczyzny	165
3.12. Podsumowanie	167

Część II

Gospodarka folwarczna w dobrach klasztoru jasnogórskiego

Rozdział 1

Gospodarka roślinna w dobrach jasnogórskich

1.1. Uwagi wstępne	173
1.2. Areał upraw	183
1.3. Areał całkowity dóbr jasnogórskich	193
1.4. Zasiewy w dobrach klasztoru jasnogórskiego	196
1.5. Plony w dobrach klasztoru jasnogórskiego	216
1.6. Wydatkowanie plonów	242
1.7. Podsumowanie	253

Rozdział 2

Gospodarka hodowlana w dobrach jasnogórskich

2.1. Uwagi wstępne	277
2.2. Gospodarka hodowlana w dobrach jasnogórskich w latach 1647—1798	278
2.3. Hodowla w dobrach Lisiniec w latach 1797—1864	322
2.4. Gospodarka hodowlana w dobrach jasnogórskich i Lisińcu — wnioski	331
2.5. Porównanie sytuacji w gospodarce hodowlanej w latach 1647—1798 i 1798—1864	350
2.6. Dochodowość gospodarki hodowlanej	353
2.7. Podsumowanie	354

Rozdział 3

Przemysł dworski i gospodarka leśna w dobrach jasnogórskich

3.1. Uwagi wstępne	357
3.2. Przemysł dworski w dobrach jasnogórskich do 1798 roku	361
3.3. Przemysł dworski w dobrach jasnogórskich w latach 1798—1864	377
3.4. Klucz mirowski	383
3.5. Przemysł dworski w dobrach jasnogórskich i kluczu mirowskim — wnioski	383
3.6. Podsumowanie	392

Część III

Sytuacja finansowa klasztoru jasnogórskiego

Rozdział 1

Struktura i wysokość przychodów klasztoru jasnogórskiego

- 1.1. Uwagi wstępne 397
- 1.2. Przychody klasztoru jasnogórskiego 399
- 1.3. Podsumowanie 431

Rozdział 2

Struktura i wysokość wydatków klasztoru jasnogórskiego

- 2.1. Wydatki klasztoru jasnogórskiego 441
- 2.2. Podsumowanie 495

Rozdział 3

Bilans finansowy klasztoru jasnogórskiego

- 3.1. Bilans finansów 505
- 3.2. Podsumowanie 510

Zakończenie 515

Aneks 529

Bibliografia 569

Wykaz skrótów 595

Wykaz tabel 597

Indeks osobowy 603

Indeks nazw geograficznych 625

Summary 633

Zusammenfassung 637

Wstęp

Klasztor i sanktuarium Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie odgrywały i nadal odgrywają bardzo istotną rolę w polskim katolicyzmie. Dlatego też ukazało się wiele publikacji dotyczących różnych zagadnień związanych z ich funkcjonowaniem. Najczęściej podejmowano badania nad szeroko rozumianym aspektem religijnym działalności paulinów jasnogórskich (ruch pielgrzymkowy, mariologia itp.)¹. Zgłębiono również kwestie dotyczące fundacji i uposażenia klasztoru. Wśród autorów, którzy podjęli te zagadnienia,

1 S. CHODYŃSKI: *Paulini w Polsce*. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 18. Wyd. M. NOWODWORSKI. Warszawa 1892; H. CZERWIEN: *Sprawa obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na sejmie grodzieńskim w 1793 roku*. „*Nasza Przeszłość*” 1969, t. 31; S. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich 1382—1864*. Rzym 1966; J. ZBUDNIEWEK: *Klasztor jasnogórski i jego rola pielgrzymkowa*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*. T. 1: *Okres staropolski*. Red. F. KIRYK. Częstochowa 2002; J. SZPAK: *Paulińskie sanktuaria maryjne na pograniczu małopolsko-śląskim w XVIII i XIX w.* W: „*Turystyka Historyczna*”. T. 1. Red. K. NOWAK, Z. HOJKA. Katowice 2017; J. SZPAK: *Pielgrzymki Górnoślązaków do Matki Bożej od XVII do początku XIX w.* W: *Czernica. Magia przeszłości odległej i bliskiej*. Red. A. SKRZYPIETZ, P. TOMICZEK. Czernica 2018; K. STOPNIAK: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1815—1914*. „*Studia Claromontana*” 1981, t. 2; S.J. ROŻEJ: *Bractwo Najświętszej Marii Panny Jasnogórskiej i Znalezienia Krzyża Świętego na Jasnej Górze w XVIII i XIX wieku*. W: „*Studia Claromontana*” 1981, t. 1; Z. ZIELIŃSKI: *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*. „*Studia Claromontana*” 1981, t. 1; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864—1914)*. Lublin 1984; IDEM: *Przemiany w maryjnym ruchu pielgrzymkowym na Jasną Górę w XIX wieku*. W: IDEM: *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*. Częstochowa 2000; J. KOPIEC: *Udział pogranicznego Śląska Opolskiego w kształtowaniu duchowości maryjnej paulinów od 1740 roku do I wojny światowej*. „*Studia Claromontana*” 2009, t. 27; B. KUBICA: *Pierwsza koronacja cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej*. „*Studia Claromontana*” 2007, t. 25; B. KUMOR: *Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę (1772—1809)*. „*Studia Claromontana*” 1981, t. 1; B. MATYSZCZYK: *Bractwa religijne na Jasnej Górze w okresie Polski przedrozbiorowej*. Warszawa 1982; J. MYSZOR: *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*. „*Studia Claromontana*” 1987, t. 7.

trzeba wymienić Jacka Wiesiołowskiego, Leszka Wojciechowskiego i Jerzego Sperkę².

Wielu naukowców badało tematy związane z działalnością artystyczną w sanktuarium jasnogórskim. W tym kontekście należy wspomnieć przede wszystkim prace Michała Wardzyńskiego³, Mariusza Karpowicza⁴, Aleksandra Jaśkiewicza⁵, Jerzego Gołosa⁶ czy Pawła Migasiewicza⁷. Henryk Czerwień opracował kwestie aktywności naukowej paulinów oraz funkcjonowania i organizacji drukarni jasnogórskiej⁸. Analizowano również działalność muzyczną prowadzoną przez paulinów polskich⁹, a Władysław Szczepański zgłębił temat funkcjonowania apteki jasnogórskiej¹⁰.

Stosunkiem paulinów jasnogórskich do przemian politycznych zachodzących w Rzeczypospolitej i na jej dawnych ziemiach zajął się Wojciech Kęder¹¹. Problem funkcjonowania i znaczenia twierdzy jasnogórskiej w Rzeczypospolitej

2 L. WOJCIECHOWSKI: *Przekazy Długosza o pierwszej fundacji Jasnej Góry*. „Studia Claromontana” 1984, t. 5; J. WIESIOŁOWSKI: *Fundacje paulińskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce*. „Studia Claromontana” 1985, t. 6; L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacja — uposażenie — rozwój do około 1430 roku*. „Studia Claromontana” 1991, t. 11; J. SPERKA: *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370—1401*. Katowice 2006.

3 *Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego z Bytomia na służbie polskiej prowincji paulinów w pierwszej tercji XVIII w. Leśniów—Żarki—Jasna Góra—Częstochowa—Wielgomłynny*. „Studia Claromontana” 2007, t. 25; *Prace rzeźbiarsko-kamieniarskie Wacława Beranka dla konwentów paulinów prowincji polskiej. Jasna Góra—Pińczów—Beszowa—Skałka*. W: *Veritati serviens. Księga pamiątkowa ojcowi profesorowi Januszowi Zbudniewkowi zp.* Kom. red. J. DZIĘGIELEWSKI et al. Warszawa 2009; M. WARDZYŃSKI: *Rzeźbiarze i kamieniarze na usługach polskiej prowincji zakonu paulinów w epoce nowożytnej*. „Studia Claromontana” 2009, t. 27; IDEM: *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620—1705*. T. 1—2. Warszawa 2009.

4 M. KARPOWICZ: *Nowe spojrzenie na fresk Biblioteki Jasnogórskiej i jego autora Giuseppe Viscontiego*. „Studia Claromontana” 2007, t. 25.

5 *Z dziejów mecenatu artystycznego i kulturalnego o. Konstantego Moszyńskiego*. „Studia Claromontana” 1983, t. 4.

6 J. GOŁOS: *Organy A.H. Caspariniego na Jasnej Górze*. „Studia Claromontana” 1981, t. 1.

7 P. MIGASIEWICZ: *Twórczość rzeźbiarska Stanisława Wolnowicza dla polskiej prowincji paulinów*. „Studia Claromontana” 2008, t. 26.

8 H. CZERWIŃ: *Przywileje nadawania stopni naukowych w zakonie paulinów*. „Nasza Przeszłość” 1971, t. 36; H. CZERWIŃ: *Drukarnia paulinów w Częstochowie w latach 1730—1863*. Bytom 1998; H. CZERWIŃSKI: *Pracownicy drukarni jasnogórskiej*. „Studia Claromontana” 1989, t. 10.

9 K. MRÓWIEC: *Twórczość muzyczna o. Aleksandra Władysława Leszczyńskiego kompozytora jasnogórskiego z XVII wieku (na przykładzie Mandatum novum)*. „Studia Claromontana” 1981, t. 1; P. PODEJKO: *Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze*. „Studia Claromontana” 2001, t. 19; B. PODMIOTKO: *Arie i duety Filipa Gotschalka*. „Studia Claromontana” 1987, t. 8.

10 W. SZCZEPAŃSKI: *Apteka jasnogórska*. „Studia Claromontana” 1981, t. 2.

11 W. KĘDER: *Jasna Góra wobec przemian politycznych w Rzeczypospolitej w latach 1661—1813*. „Studia Claromontana” 1993, t. 13.

i regionie podjęli Adam Kersten, Ryszard Bochenek, Wojciech Kęder, Zygmunt Łakociński, Dariusz Złotkowski oraz Jacek Wijaczka¹². Sytuację polskiej prowincji paulinów w dobie kasat przeprowadzanych w drugiej połowie XVIII i w XIX wieku przebadał Piotr Paweł Gach w artykule opublikowanym na łamach „Studia Claromontana”¹³.

W licznych opracowaniach naukowych i popularnonaukowych podjęto całą gamę zagadnień związanych z działalnością i funkcjonowaniem klasztoru i sanktuarium jasnogórskiego. Należy tutaj wymienić przede wszystkim prace paulina, o. Janusza Zbudniewka, który poruszył kwestię organizacji i działalności paulinów polskich, mecenatu artystycznego, działalności naukowej i patriotycznej zakonu czy sytuacji politycznej klasztoru jasnogórskiego¹⁴. Problem działalności zgromadzenia i jego pozycji w przestrzeni społeczno-politycznej Rzeczypospolitej w XVIII wieku zgłębił Dariusz Złotkowski¹⁵. Natomiast Ewa Maria Ziółek zbadała kwestię stosunku władz Księstwa Warszawskiego do zakonu paulinów oraz do klasztoru jasnogórskiego. Z kolei Jan Ziółek opracował zagadnienia związane z postawą paulinów polskich, w tym jasnogórskich, wobec powstania listopadowego¹⁶.

Jak widać, analizowano liczne tematy dotyczące funkcjonowania klasztoru i sanktuarium jasnogórskiego. Jednak niewielu autorów poświęciło uwagę kwestiom związanym z sytuacją ekonomiczną konwentu. Wśród historyków,

12 A. KERSTEN: *Szwedzi pod Jasną Górą 1655*. Warszawa 1975; R.H. BOCHENEK: *Rola twierdzy jasnogórskiej w jej genezy i w rzeczywistości połowy XVII wieku*. „Studia Claromontana” 2005, t. 23; W. KĘDER, Z. ŁAKOCIŃSKI: *Klasztor na Jasnej Górze wobec zagrożenia szwedzkiego w czasie trzeciej wojny północnej w latach 1702—1705*. „Studia Claromontana” 1983, t. 4; W. KĘDER: „*Fortalium Marianum*” w czasach konfederacji barskiej 1768—1772. „Studia Claromontana” 1988, t. 9; D. ZŁOTKOWSKI: *Życie codzienne w garnizonie jasnogórskim w latach 1764—1793*. „Studia Claromontana” 1999, t. 11; J. WIJACZKA: *Potop szwedzki w świadomości historycznej Polaków*. „Czasy Nowożytnie” 2010, t. 23, s. 29—45.

13 P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich 1773—1914. (Zarys przemian)*. „Studia Claromontana” 1987, t. 7.

14 J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. „Nasza Przyszłość” 1969, t. 31; IDEM: *Człowiek wielkiej wiary i pracowitości. O. Innocenty Pokorski (1656—1734)*. „Studia Claromontana” 1981, t. 2; *Jasna Góra. Dzieje*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 7. Red. S. WIELGUS et al. Lublin 1997; *Jasnogórski rękopis „Registrorum confraternitatis fratrum s. Pauli Primi Heremitae” z lat 1517—1613*. Do druku przyg. J. ZBUDNIEWEK. „Studia Claromontana” 1985, t. 6; J. ZBUDNIEWEK: *Konwent paulinów jasnogórskich*. „Studia Claromontana” 1998, t. 18; IDEM: *Ojciec Ignacy Ambroży Federowicz (1830—1913)*. „Nasza Przyszłość” 1971, t. 31; IDEM: *Paulini wczoraj i dzisiaj*. „Studia Claromontana” 2007, t. 25.

15 D. ZŁOTKOWSKI: *Udział Zakonu Ojców Paulinów w życiu społeczno-politycznym Rzeczypospolitej w XVIII w. Częstochowa 1994*.

16 E.M. ZIÓŁEK: *Między tronem a ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin 2012; J. ZIÓŁEK: *Udział paulinów w powstaniu listopadowym*. „Studia Claromontana” 1987, t. 7.

którzy próbowali wyjaśnić niektóre problemy gospodarcze, należy wymienić: E.M. Ziółtek, W. Kędera, D. Złotkowskiego, Zygmunta Zaborskiego i Jacka Szpaka. Prace tych autorów dotyczą jednak tylko niektórych problemów i nie wyjaśniają całości zagadnień odnoszących się do zaplecza ekonomicznego klasztoru jasnogórskiego¹⁷.

Dlatego istnieje potrzeba podjęcia badań nad ogółem zagadnień związanych z gospodarczymi podstawami funkcjonowania klasztoru na Jasnej Górze. Tym bardziej że paulini jasnogórscy zachowali pewną niezależność gospodarczą do 1864 roku, a niewiele publikacji naukowych dotyczy gospodarki zakonów polskich w okresie nowożytnym (XVI—XIX w.). Co prawda w ostatnich latach — dzięki projektowi, którym kierował prof. Marek Derwich — poszerzono wiedzę na ten temat, jednak daleko jeszcze do wyczerpania potencjału badawczego, jaki kryją problemy ekonomiczne polskiego Kościoła katolickiego¹⁸. Wreszcie należy podkreślić, że dobra jasnogórskie leżały na różnych obszarach dawnej Rzeczypospolitej, a nie wyłącznie wokół Częstochowy. Dlatego też warto prześledzić, jak rozwijała się sytuacja gospodarcza w regionie północno-zachodniej Małopolski (powiat lelowski), w południowej części ziemi sieradzkiej, na ziemi wieluńskiej i na Mazowszu. W tym miejscu trzeba podkreślić, że badania nad

17 E.M. ZIÓŁTEK: *Między tronem a ołtarzem...*; W. KĘDERA: *Jasna Góra wobec...*; D. ZŁOTKOWSKI: *Udział Zakonu Ojców Paulinów...*; Z. ZABORSKI: *Parafia Wiewiec. Zarys dziejów*. Częstochowa 1999; IDEM: *Rezydencja paulinów w Wiewcu*. „*Studia Claromontana*” 1985, t. 6; J. SZPAK: *Ciężary wojskowe z dóbr starostwa brzezińskiego w latach 1651—1793*. W: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XVI—XVIII wieku*. Red. M. MARKIEWICZ, R. SKOWRON, F. WOŁAŃSKI. Katowice 2016; J. SZPAK: *Finanse starostwa kłobuckiego 1659—1789*. „*Magazyn Numizmatyczny*” 2014, nr 40.

18 S. KOŚCIELAK: *Majątek ruchomy i nieruchomy klasztoru brygidek w Gdańsku u progu kasat oraz jego losy po kasacie w 1835 r. Wstępne ustalenia*. W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2013; W. ROSOWSKI: *Sytuacja gospodarcza klasztoru bernardynów w Janowie na Podolu u progu kasat oraz losy jego majątku po kasacie w 1832 r. W: Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; H. RUSIŃSKA-GIERTYCH: *Dochody klasztorów wynikające z działalności typograficznej na przykładzie drukarni franciszkanów we Lwowie (1770—1776)*. W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; A. SZYLAR: „*Sprawa o tym, jak benedyktynek gospodarstwo prowadziły...*”. *Organizacja i funkcjonowanie gospodarki opactwa benedyktynek w Sandomierzu w XVII i XVIII w.* W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; H. ŚWIĘCH: *Źródła utrzymania klasztoru bernardynek przy kościele pw. św. Agnieszki na Stradomiu w Krakowie oraz stan ich dochodów u progu kasaty klasztoru w 1788 r. i po przeniesieniu konwentu do klasztoru bernardynek przy kościele pw. św. Józefa*. W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; T.M. TRAJDOS: *Dobra i dochody klasztorne augustianów w Brześciu Litewskim w świetle archiwaliów konwentualnych (do końca XVII w.)*. W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; I. WODZIANOWSKA: *Sytuacja gospodarcza klasztoru bazylianów w Zahorowie na Wołyniu u progu kasat oraz losy jego majątku i zabudowań po kasacie w 1839 r.* W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*; M. ZDANEK: *Dochodowość majątku cystersów w Mogile w połowie XVI w. na podstawie inwentarza dóbr z lat 1560—1566*. W: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej...*

dziejami gospodarczymi klasztoru jasnogórskiego są fragmentem szerszego projektu badawczego, który w założeniu ma dać obraz gospodarki polskiej prowincji paulinów w okresie nowożytnym w różnych regionach Rzeczypospolitej.

Wojciech Kęder za Andrzejem Jerzym Zakrzewskim napisał: „Większość historyków i badaczy dziejów Jasnej Góry i Częstochowy przyznaje, że głównym źródłem utrzymania i rozwoju dwu organizmów w XVII—XVIII wieku był ruch pątniczy”. Jednocześnie W. Kęder stwierdził, że do takiej opinii należy podchodzić ostrożnie, ponieważ opiera się ona na przypuszczeniach¹⁹. Dlatego też najważniejszym celem niniejszego opracowania jest odpowiedź na pytanie: jakie były ekonomiczne podstawy funkcjonowania klasztoru i sanktuarium na Jasnej Górze w okresie nowożytnym?

W związku z tym podjęto badania nad całością zagadnień związanych z sytuacją ekonomiczną klasztoru Paulinów na Jasnej Górze. Przedział czasowy objęty badaniami wynika z ograniczeń, jakie nakłada na historyka zachowany materiał archiwalny. Otwiera go rok 1622, ale należy zaznaczyć, że materiałów archiwalnych z XVII wieku pozostało niewiele. Archiwum jasnogórskie bowiem uległo zniszczeniu w wyniku pożaru w 1645 roku²⁰. Stąd też dokumentacja z XVI i XVII wieku zachowała się fragmentarycznie, co uniemożliwiło analizę problemów ekonomicznych z tego czasu. Koniec badanego okresu wyznacza rok 1864, kiedy to władze carskie wdrożyły tzw. reformę klasztorów. Zakończyła się ona dla klasztoru jasnogórskiego utratą wszystkich dóbr ziemskich, a w konsekwencji — niezależności ekonomicznej, dlatego trudno od tego momentu mówić o działalności gospodarczej prowadzonej przez przeorów jasnogórskich²¹.

W książce starano się nie tylko wyjaśnić czy opisać przyczyny zjawisk, lecz także pokazać — na ile pozwoliła na to zachowana dokumentacja archiwalna — tło zjawisk gospodarczych zachodzących w dobrach jasnogórskich oraz rolę człowieka w procesie gospodarczym. Omówiono zatem organizację i strukturę aparatu administracyjnego w dobrach klasztornych oraz zobowiązania pańszczyźniane chłopów. Starano się również ustalić imiona i nazwiska osób zatrudnionych w dobrach klasztornych. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu, na sytuację gospodarczą klasztoru jasnogórskiego wpływała sytuacja polityczna, np. wojny toczone przez Rzeczpospolitą,

19 W. KĘDER: *Jasna Góra wobec...*, s. 71.

20 Ibidem, s. 62.

21 AJG, sygn. 461, s. 19—26, 59—60, 65—77, 83—99; P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 305. BJG, sygn. III—198, s. 2—4, P. PRZEŹDZIECKI: *Kronika zakonu paulinów (1864—1941)*, mps; P.P. GACH: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*. Rzym 1979, s. 56; IDEM: *Kasaty zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska 1772—1915*. Lublin 1984, s. 175—176, 180; S. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich...*, s. 107—108.

konfederacja barska, rozbiory itp. A także czy w dobie saskiej gospodarka klasztorna pozostawała w stagnacji, a w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego odnotowano jej ożywienie?

Stan badań nad dziejami gospodarczymi klasztoru jasnogórskiego i polskiej prowincji paulinów jest niewystarczający. Dotychczasowe publikacje dotyczą tylko niektórych zagadnień związanych z gospodarczym funkcjonowaniem klasztoru. Książd Z. Zaborski dwie prace poświęcił sytuacji ekonomicznej klucza wiewieckiego. Podjął w nich próbę określenia powierzchni ziemi uprawnej w kluczu. Opracował także kwestie zarządu i organizacji pracy w folwarkach, problemy związane z prowadzeniem gospodarki roślinnej i hodowlanej oraz zagadnienia finansowe w kluczu wiewieckim²².

Paulin, o. Kazimierz Sykstus (imię zakonne) Szafraniec, w książce pt. *Konwent paulinów jasnogórskich 1382—1864* omówił pierwotne uposażenie klasztoru jasnogórskiego oraz uposażenie drugiej fundacji przeprowadzonej przez Władysława Jagiełłę. Przedstawił nadania dokonane przez sejm Rzeczypospolitej w latach 1659 i 1717 oraz późniejsze nadania i darowizny dla klasztoru ze strony osób prywatnych, a także działania zarządu klasztoru na rzecz powiększenia dóbr ziemskich. K. Szafraniec scharakteryzował administrację klasztorną, która zarządzała dobrami. Pobieżnie zajął się też kwestiami finansowymi, gospodarką roślinną i hodowlaną. Kilka uwag poświęcił również stosunkom społecznym panującym w dobrach jasnogórskich²³.

Wojciech Kęder w swojej pracy poruszył kwestie remontów twierdzy jasnogórskiej oraz strat spowodowanych przez wojska działające w rejonie Jasnej Góry. Przedstawił uposażenie klasztoru, zwłaszcza tej jego części, która była przeznaczona na utrzymanie twierdzy. Podjął też próbę oszacowania wysokości jego przychodów. Jednak zagadnienia te nie zostały w pełni opracowane, ponieważ nie stanowiły głównego tematu badań. W. Kęder przedstawił okoliczności i wysokość wsparcia finansowego klasztoru przez elity społeczne ówczesnej Rzeczypospolitej, omówił niekorzystną dla konwentu politykę króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Wreszcie scharakteryzował politykę pruską i władz Księstwa Warszawskiego wobec paulinów jasnogórskich²⁴.

Leszek Wojciechowski oraz Jerzy Sperka scharakteryzowali okoliczności fundacji klasztoru oraz jego pierwotne uposażenie²⁵. Karol Nabiałek omówił

22 Z. ZABORSKI: *Parafia Wiewiec. Zarys...*, s. 156—191; Z. ZABORSKI: *Rezydencja paulinów w Wiewcu...*, s. 160—193.

23 S. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich...*, s. 5—21.

24 W. KĘDER: *Jasna Góra wobec...*, s. 60—73, 105, 110—125, 132—134, 138—143, 154—197.

25 L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów...*, s. 125—129; IDEM: *Przekazy Długosza o pierwszej fundacji...*, s. 264—278; J. SPERKA: *Otoczenie Władysława*

zobowiązania feudalne chłopów jasnogórskich oraz spory graniczne między dobrami jasnogórskimi a starostwem olsztyńskim w XVI wieku²⁶.

Pozycję religijną, społeczną i ekonomiczną zakonu paulinów w XVIII wieku przybliżył w swej książce Dariusz Złotkowski. Zwrócił on uwagę na ogromną rolę, jaką w umocnieniu pozycji zakonu w czasach saskich odegrał ówczesny prowincjał — o. Konstanty Moszyński. Ponadto autor zauważył silną pozycję ekonomiczną klasztoru, która wynikała z jego popularności w społeczeństwie oraz z położenia nad granicą śląską i na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych, co ułatwiało kontakty z państwem Habsburgów oraz z innymi prowincjami państwa polsko-litewskiego²⁷.

Jacek Szpak w swoich artykułach podjął kwestie finansowe konwentu w starostwach brzeźnickim oraz kłobuckim²⁸. O wydatkach klasztoru wspominał także Michał Wardzyński, który opublikował liczne umowy zawarte między przeorami jasnogórskimi a artystami mającymi wykonać różnego rodzaju prace w kaplicy Matki Boskiej oraz w dzisiejszej bazylice jasnogórskiej²⁹.

Przedstawione publikacje dotyczące klasztoru jasnogórskiego w mniejszym lub większym stopniu odnoszą się do kwestii związanych z szeroko rozumianą gospodarką klasztorną. Jednak żadna z nich nie prezentuje całości zagadnień ekonomicznych. Fakt ten tym bardziej uzasadnia potrzebę opracowania tej tematyki.

Podstawą badań nad gospodarką klasztoru jasnogórskiego są materiały przechowywane w Archiwum Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Zawieruchy dziejowe, m.in. pożary, wojny, zabory i polityka zaborców, spowodowały pewien ubytek w zasobie archiwalnym. Jednak nadal są to pokażne zbiory, być może jedne z najbardziej kompletnych na terytorium dzisiejszej Polski. Zbiory jasnogórskie są uporządkowane w zespole pod nazwą Archiwum Jasnej Góry. Część sygnatur ma tytuły nadane przez archiwariuszy, którzy porządkowali

wa *Opolczyka...*, s. 70—71, 136, 179, 233, 253, 249, 253, 258—259, 287, 290, 297, 301, 344, 346.

26 K. NABIAŁEK: *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*. Kraków 2012, s. 102—103, 117—118, 136, 251.

27 D. ZŁOTKOWSKI: *Udział Zakonu Ojców Paulinów...*, s. 35—48, 72—76.

28 J. SZPAK: *Ciężary wojskowe z dóbr...*, s. 207—225; IDEM: *Finanse starostwa kłobuckiego...*, s. 38—48.

29 M. WARDZYŃSKI: *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą...*, t. 1, s. 37, 198—199; ibidem, t. 2, s. 14—15, 159—160; *Kontrakt na budowę stali zakonnych i pulpitu muzycznego w prezbiterium kościoła konwentualnego na Jasnej Górze, 8 II 1627 r.*; *Kontrakt na wykonanie ławek w kaplicy św. Filipa Nereusza przy kościele konwentualnym na Jasnej Górze, 7 XI 1631 r.*; *Kontrakt na budowę ołtarza głównego w kościele konwentualnym na Jasnej Górze, 24 VI 1632 r.*; *Wydatki klasztoru na Jasnej Górze na różne prace rzeźbiarskie i stolarskie, 1641—1651*. Wszystkie kontrakty w: M. WARDZYŃSKI: *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą...*, t. 2, s. 117—119, 130—131.

materiały, ale zdarzają się również fascykuły, których tytuły zostały nadane w momencie tworzenia dokumentów przez sekretarzy zakonnych. Aby nie powiększać rozmiarów przypisów, ograniczono się w nich do podania skrótu archiwum oraz numeru sygnatury, np. AJG, sygn. 495, pełną nazwę fascykułu uwzględniając w *Bibliografii*.

Materiały dotyczące organizacji oraz finansów apteki przechowywane są pod sygnaturami 19 i 20. Natomiast dokumentacja wytworzona w drukarni znajduje się w fascykułach oznaczonych sygnaturami 379, 380, 381. Zachowały się także księgi finansowe zawierające przychody i wydatki klasztorne na różne cele (sygn. 27, 30, 269, 322, 335, 441, 444, 1683, 1974, 2226). Kwestie finansowe dotyczące klucza zastawnego Głusków przechowywane są pod sygnaturą 305. Z kolei przychody i wydatki w starostwie brzeźnickim z lat 1783—1798 znajdują się pod sygnaturami 407, 409 oraz 411. Zachowana dokumentacja archiwalna dotyczy również zapisów kapitałowych przekazanych klasztorowi jasnogórskiemu (sygn. 940, 1036).

W archiwum zakonnym przechowywana jest także księga dotycząca wydatków na prace budowlane w kościele klasztorным (sygn. 250). Zachowały się również dokumenty podatkowe oraz dotyczące dziesięcin opłacanych przez klasztor (sygn. 257, 264, 323, 331, 1124, 1127, 1138, 1140, 1143, 1144, 1152, 1153, 1164, 1176, 1178, 1207, 1280, 1402, 1414).

Informacje dotyczące wszelkich aspektów działalności gospodarczej w starostwie kłobuckim (inwentarze wysiewów i plonów, liczba zwierząt hodowanych w folwarkach, przychody i wydatki itp.) zawarte są w fascykułach oznaczonych sygnaturami: 78, 80, 98, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 106, 118, 421. Z kolei w fascykułach z sygnaturami 214, 224, 225, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238 zachowano dokumentację dotyczącą rat dzierżawnych wypłacanych z klucza Mirów oraz kar egzekucyjnych i wszelkich spraw związanych z dzierżawami tego klucza.

Liczna jest także dokumentacja dotycząca wysiewów, plonów i hodowli w dobrach lisinieckich po 1798 roku (sygn. 258, 262, 264, 273, 279, 289, 290, 297, 339). W fascykułach archiwalnych znajdują się też materiały odnoszące się do czynszów, pańszczyzny oraz czeladzi z klucza lisinieckiego (sygn. 281, 282, 283, 308, 309, 320, 333). Zachowały się materiały dotyczące działalności młyna i cegielni w Gnaszynie (sygn. 306, 311), kamieniołomu, pieca wapiennego (sygn. 317, 319) w dobrach lisinieckich z lat 1804—1864, młyna wodnego z tartakiem w Kawodrzy z lat 1822—1864 i propinacji z lat 1798—1864 (sygn. 885).

Przetrzywały do czasów współczesnych również materiały gospodarcze wytworzone w kluczach wiewieckim, Laski i brzeźnickim (sygn. 413, 417, 418, 422, 712). Natomiast pod sygnaturami 419, 812, 815 i 1130 znajdują się lustracje spisane w starostwach kłobuckim i brzeźnickim z lat 1642, 1705, 1783 i 1789. Dokumen-

tacja dotycząca wsi Konopiska zawarta jest pod sygnaturą 576 (*Descriptio villae Konopiska*), natomiast pod sygnaturą 511 zachowały się informacje na temat poddanych z klucza brudzickiego.

Kwestie przejścia starostw kłobuckiego i brzeźnickiego przez władze pruskie opracowano na podstawie trzech sygnatur (1135, 1136, 1185). W archiwum jasnogórskim znaleźć można źródła rejestracyjne dotyczące dzierżaw, liberacji, strat spowodowanych przez wojska operujące w rejonie twierdzy jasnogórskiej oraz wyposażenia i prac przy infrastrukturze twierdzy jasnogórskiej (sygn. 1132, 1151, 1155, 1167, 1171, 1688, 1690, 1693). Najliczniej zachowany materiał archiwalny dotyczy działalności gospodarczej w poszczególnych kluczach dóbr klasztornych. Stanowią go dokumenty ilustrujące poziom wysiewów, wysokość plonów, kwestie finansowe oraz organizacji pracy w dobrach. W tym miejscu należy wymienić m.in. materiały odnoszące się do wsi Bądków (sygn. 1199), Dworszowice (sygn. 1206), Laski i Smardze (sygn. 888, 1331, 1332), klucza głoskowskiego (sygn. 1007), Dankowa i Rembielic (sygn. 1008), Kalej (sygn. 1251), Grabówki (sygn. 1253), Kawodrzy (sygn. 1255), Szarlejki (sygn. 1367), Lgoty (sygn. 1365), folwarku Kopskie (sygn. 1335) czy Brudzie i Borowej (sygn. 1286).

Wykorzystano również akta polskiej prowincji paulinów, w których zapisywano wszelkie czynności prawne i gospodarcze, a także protokoły z kapituł zakonnych, w których zawarto m.in. sprawozdania finansowe poszczególnych klasztorów³⁰.

W Archiwum Diecezjalnym we Włocławku przechowywane są akta wizytacji arcybiskupów gnieźnieńskich zawierające informacje na temat sytuacji w klasztorze jasnogórskim u progu wojny północnej (Dokumenty Samoistne i Kopiańskie, sygn. 3248). W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znajdują się dokumenty dotyczące kwestii finansowych, a przede wszystkim darowizn na rzecz Jasnej Góry (Komisja Województwa Mazowieckiego — Rząd Gubernialny Warszawski, sygn. 4819, 4865, 7176, 7344, 7352).

Z Archiwum Państwowego w Częstochowie wykorzystano materiały dotyczące miasta Częstochowa oraz Teki Krakowskiego. Akta te zawierają informacje na temat stosunków własnościowych w Częstochowie oraz kontaktów handlowych ze Śląskiem³¹. Natomiast w Bibliotece Polskiej w Paryżu zachował się diariusz oblężenia twierdzy jasnogórskiej w dobie konfederacji barskiej (BPP, sygn. 47).

30 AJG, sygn. 535—541; AJG, sygn. 543—544; AJG, sygn. 546—547; AJG, sygn. 548; AJG, sygn. 741—745; AJG, sygn. 758—759; AJG, sygn. 806—807.

31 APCz., AMCz., sygn. 1, 2, 24, 200; APCz., Teki Krakowskiego, sygn. 5.

Korzystano także z wydawnictw źródłowych, na podstawie których opracowano stosunek szlachty krakowskiej do klasztoru jasnogórskiego³². Materiały źródłowe posłużyły również do opisu sytuacji prawnej chłopów polskich³³. Do porównania organizacji pracy w dobrach klasztornych z innymi dobrami przydatne były instrukcje i dyspozycje opublikowane w zbiorze pt. *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX wieku*³⁴.

W poznaniu struktury zarządu klasztoru ogromną rolę odegrało *Wyjaśnienie do konstytucji paulińskich zwane „Directorium Ordinis S. Pauli Primi Eremitae” z roku 1736* autorstwa o. Chryzostoma Koźbiałowicza³⁵. Do opracowania sytuacji ekonomicznej starostw kłobuckiego i brzeźnickiego istotnie przyczyniły się lustracje królewskiej województwa krakowskiego opublikowane przez Alicję Falniowską-Gradowską, Irenę Rychlikową oraz Franciszka Leśniaka³⁶.

Pewne znaczenie dla poznania sytuacji ekonomicznej oraz warunków politycznych, w jakich działali paulini polscy, miały roczniki spisywane przez kronikarzy zakonu: o. Andrzeja Eggerera, o. Mikołaja Bengera i o. Marcina Streskę³⁷. Istotny dla poznania sytuacji polskiej prowincji do 1551 roku był zbiór dokumentów wydany przez o. Janusza Zbudniewka³⁸.

Sytuację polityczną, w jakiej działał klasztor na Jasnej Górze, opracowano na podstawie licznych publikacji dotyczących bezpośrednio zakonu paulinów, ale również regionu i Polski. Należy tutaj wymienić przede wszystkim artykuły Alek-

32 *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. T. 2. Fasc. 2: 1649—1660. Wyd. A. PRZYBOŚ. Wrocław—Kraków 1955, s. 669; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. T. 3: 1661—1673. Wyd. A. PRZYBOŚ. Wrocław—Kraków 1959.

33 „*Studia Claromontana*” 1996, t. 16, s. 203—265.

34 *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX wieku*. T. 1. Wyd. B. BARANOWSKI et al. Wrocław 1958; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX wieku*. T. 2. Wyd. B. BARANOWSKI, J. BARTYŚ, T. SOBCZAK. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

35 *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX wieku*. T. 1...; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX wieku*. T. 2...

36 *Lustracja województwa krakowskiego 1659—1664*. Cz. 1. Wyd. A. FALNIOWSKA-GRADOWSKA, F. LEŚNIAK. Warszawa 2005; *Lustracja województwa krakowskiego 1789*. Cz. 2: *Powiat lelowski oraz starostwo kłobuckie i brzeźnickie*. Wyd. A. FALNIOWSKA-GRADOWSKA, I. RYCHLIKOWA. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

37 A. EGGERER: *Księga 1 [Obejmująca okres od założenia Zakonu do 1663]*. W: *Roczniki Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. T. 1 [Obejmujący okres od założenia Zakonu do 1727]. Oprac. L. CHAŁUPKA. Tłum. P. KOSIAK. Częstochowa—Jasna Góra 2008; M. BENDER: *Księga 2 [Obejmująca lata od 1663 do 1727]*. W: *Roczniki Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. T. 1...; M. STRESKA: *Księga 3 [Z uzupełnieniami obejmująca lata od 1727 do 1786]*. W: *Roczniki Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. T. 2 [Obejmujący lata 1727—1786]. Oprac. L. CHAŁUPKA. Tłum. P. KOSIAK. Częstochowa—Jasna Góra 2008.

38 *Zbiór dokumentów zakonu paulinów w Polsce*. T. 2. Oprac. J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2004.

sandry Skrzypietz, Dariusza Nawrota, Janusza Zbudniewka, Bożeny Czwojdrak, Jerzego Sperki, Wojciecha Kędera, Aleksandra Achmatowicza, Hanny Dylągowej, Piotra Pawła Gacha, Brunona Kubicy oraz książkę Richarda Butterwicka³⁹.

Ogólny zarys gospodarki roślinnej i hodowli na ziemiach polskich opracowano, bazując na bogatej literaturze dotyczącej tych zagadnień. Należy tutaj wymienić prace m.in. Bohdana Baranowskiego, Andrzeja Jezierskiego, Ireny Kostrowickiej, Witolda Kuli, Cecylii Leszczyńskiej, Heleny Madurowicz, Jadwigi Muszyńskiej, Witolda Pruskiego, Jana Rutkowskiego i Jerzego Topolskiego. Prace tych autorów wykorzystano także przy porównaniu sytuacji ekonomicznej klasztoru jasnogórskiego z ogólną sytuacją gospodarczą panującą na ziemiach polskich⁴⁰.

Kwestie podatkowe opracowano na podstawie publikacji dotyczących skarbowości w dobie Rzeczypospolitej i w czasach zaborów oraz opodatkowania

39 A. SKRZYPIETZ: *Kontakty królewiczów Sobieskich z klasztorem jasnogórskim*. „Studia Claromontana” 2012, t. 30; D. NAWROT: *Zdobycie twierdzy częstochowskiej i wybuch powstania na Nowym Śląsku w 1806 i 1807 roku*. W: „Częstochowskie Teki Historyczne”. T. 3. Red. N. MORAWIEC, R.W. SZWED, M. TRĄBSKI. Częstochowa 2012; J. ZBUDNIEWEK: *Człowiek wielkiej wiary i pracowitości. O. Innocenty Pokorski...*; IDEM: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*. W: Częstochowa. *Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*. T. 1...; IDEM: *Jasna Góra w okresie powstań narodowych — listopadowego i styczniowego*. W: *Jasnogórskie świętowanie Eucharystii*. Kraków—Skałka 1987; J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji...*; IDEM: *Klasztor jasnogórski i jego...*; IDEM: *Konwent paulinów jasnogórskich*. „Studia Claromontana” 1998, t. 18; IDEM: *Ojciec Ignacy Ambroży Federowicz...*; J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*; B. CZWOJDRAK, J. SPERKA: *Biskupi polscy wobec paulinów w Polsce średniowiecznej*. „Studia Claromontana” 2009, t. 27; W. KĘDER: *Jasna Góra wobec...*; H. DYŁĄGOWA: *Duchowieństwo Księstwa Warszawskiego. Materiały statystyczno-geograficzne*. W: *Materiały do historii zgrupowań zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*. Oprac. H. DYŁĄGOWA et al. Lublin 1976; P.P. GACH: *Paulini na ziemiach...*; B. KUBICA: *O. Konstany Moszyński, paulin-biskup*. „Studia Claromontana” 1988, t. 9; A. ACHMATOWICZ: *Epizod napoleoński w dziejach Jasnej Góry*. „Studia Claromontana” 1987, t. 8; R. BUTTERWICK: *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788—1792*. Tłum. M. UGNIĘWSKI. Kraków 2012.

40 W. KULA: *Rozwój gospodarczy Polski XVI—XVIII wieku*. Warszawa 1993; J. RUTKOWSKI: *Historia gospodarcza Polski*. T. 1: *Czasy przedrozbiorowe*. Poznań 1947; IDEM: *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*. Warszawa 1953; J. TOPOLSKI: *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*. Poznań 1958; W. PRUSKI: *Hodowla zwierząt gospodarskich w Królestwie Polskim w latach 1815—1918*. T. 1. Warszawa 1967; I. KOSTROWICKA: *Gospodarka roślinna w Królestwie Polskim (1816—1864). Próba analizy ekonomicznej*. Cz. 1—2. Warszawa 1961; J. MUSZYŃSKA: *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII wieku*. Kielce 2012; H. MADUROWICZ: *Próba rejonizacji gospodarczej Małopolski zachodniej*. W: *Studia z dziejów wsi Małopolskiej w drugiej połowie XVIII wieku*. Red. C. BOBIŃSKA. Warszawa 1957; B. BARANOWSKI: *Początki i rozpowszechnienie uprawy ziemniaków na ziemiach środkowej Polski*. Łódź 1960; IDEM: *Chów bydła w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku w Łęczyckiem i na terenach sąsiednich*. W: „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”. T. 1. Red. J. LESKIEWICZOWA. Warszawa 1957; IDEM: *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979; A. JEZERSKI, C. LESZCZYŃSKA: *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa 2011.

duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich. Wykorzystano pozycje autorstwa Anny Filipczak-Kocur, ks. Henryka Karbownika, Rafała Kowalczyka oraz Romana Rybarskiego⁴¹. Natomiast badając sytuację poddanych w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej oraz kwestię pracy najemnej w folwarkach, posłużono się publikacjami Anny Izydorczyk-Kamler, Cezarego Kukli i Jana Rutkowskiego⁴².

Część pierwsza niniejszego opracowania składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym przedstawiono zarys dziejów klasztoru jasnogórskiego w latach 1382—1864. Oparto się przede wszystkim na literaturze przedmiotu, ponieważ głównym celem było przybliżenie czytelnikowi okoliczności politycznych, w jakich przyszło żyć i działać paulinom jasnogórskim.

W drugim rozdziale omówiono strukturę organizacyjną dóbr klasztornych, odpowiadając na pytania: w jakich okolicznościach trafiły one w posiadanie klasztoru; w jaki sposób stały się własnością paulinów jasnogórskich; ile wsi i miasteczek należało do klasztoru; w jakich okolicznościach klasztor tracił posiadłości; czy poszczególne dobra były w pełnym posiadaniu klasztoru, czy może były to zastawy lub dzierżawy. Przybliżono też kwestię stanu posiadania innych klasztorów funkcjonujących na obszarze Rzeczypospolitej i dawnego państwa polsko-litewskiego od XV do XIX wieku. Omówiono liczbę folwarków w dobrach jasnogórskich, z uwzględnieniem poszczególnych kluczy, oraz sytuację w innych klasztorach polskich. Wreszcie porównano pod względem stanu posiadłości klasztor jasnogórski z innymi klasztorami polskiej prowincji paulinów.

W trzecim rozdziale części pierwszej omówiono strukturę organizacyjną aparatu administracyjnego zarządzającego dobrami: kompetencje przysługujące poszczególnym urzędnikom, kim oni byli oraz w jakim okresie pełnili swoje funkcje. Poruszono kwestię, czy klasztor sam zarządzał dobrami, czy może oddawał je

41 R. RYBARSKI: *Skarb i pieniądź za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*. Warszawa 1939; IDEM: *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*. Kraków 1937; A. FILIPCZAK-KOCUR: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648*. Warszawa 2006; H. KARBOWNIK: *Obciążenie stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII wieku do 1795 roku*. Lublin 1984; IDEM: *Opodatkowanie dochodów duchowieństwa i dóbr kościelnych na ziemiach polskich w okresie zaborów 1772—1918*. Lublin 1998; R. KOWALCZYK: *Polityka gospodarcza i finansowa Księstwa Warszawskiego w latach 1807—1812*. Łódź 2010.

42 J. RUTKOWSKI: *Poddaństwo włościan w XVIII wieku w Polsce i niektórych innych krajach Europy*. Poznań 1921; C. KUKLO: *Czy w Polsce przedrozbiorowej służba domowa była etapem w życiu człowieka*. W: *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*. Red. M. NIETYKSA et al. Warszawa 2003; C. KUKLO: *Gospodarstwo domowe mieszczan-rolników w końcu XVIII w. W: Celem nauki jest człowiek. Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*. Red. P. FRANASZEK. Kraków 2000; A. IZYDORCZYK-KAMLER: *Praca najemna na wsi małopolskiej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1990, R. 97, nr 1—2.

w dzierżawę. Przedstawiono organizację pracy w poszczególnych majątkach, uwzględniając takie informacje, jak liczba zatrudnionej czeladzi, służby kościelnej i wyższej kadry kierowniczej oraz rodzaj i wysokość ich wynagrodzenia. Porównano sytuację czeladzi i pracowników najemnych w majątkach jasnogórskich z warunkami pracujących w innych dobrach. Ponadto zarysowano sytuację prawną chłopów na ziemiach polskich, a także wskazano wielkości działek, jakimi gospodarowali poddani jasnogórcy, oraz zobowiązania, jakie wykonywali z poszczególnego areálu gospodarstw. Scharakteryzowano również zobowiązania feudalne poddanych w innych dobrach na ziemiach polskich w badanym okresie. Omówiono strukturę ludności poddańczej w dobrach jasnogórskich, a także wyliczono średnie zobowiązania dla poszczególnych typów gospodarstw chłopskich. Ponieważ do klasztoru należały również miasteczka, podniesiono kwestię zobowiązań feudalnych mieszczan z Kłobucka, Pajęczna i Brzeźnicy. Zbadano, czy zawsze, w każdych okolicznościach zobowiązania te pozostawały na tym samym poziomie. Wreszcie przeanalizowano, jak wyglądał roczny wymiar zobowiązań pańszczyźnianych w poszczególnych kluczach dóbr klasztornych, tzn. ile dniówek rocznie odrabiano pańszczyzny sprzężanej i pieszej, ile składano danin czy czynszów w ciągu roku. W tej części omówiono także sposób regulowania zobowiązań pańszczyźnianych w kluczach jasnogórskich. Problemy badawcze dotyczące sytuacji ludności chłopskiej są tak liczne, że opisano jedynie te, które były niezbędne dla wyjaśnienia poruszanych zagadnień. W przyszłości jednak będzie można opracować w pełni wszystkie kwestie z tym związane.

Część druga poświęcona jest szeroko rozumianej gospodarce folwarcznej. W kolejnych jej rozdziałach omówiono gospodarkę roślinną, hodowlaną oraz tzw. przemysł dworski. Przy okazji przedstawiono ogólną sytuację w poszczególnych działach gospodarki folwarcznej na ziemiach polskich i przeanalizowano czynniki wpływające na poziom konkretnych dziedzin gospodarki. Opracowano również takie zagadnienia szczegółowe, jak: areał uprawny i całkowity poszczególnych kluczy; struktura oraz ilość wysiewów; jaki odsetek uprawianej ziemi należał do folwarku, a jaki do poddanych; przygotowanie do zasiewów; czas, w jakim je wykonywano, oraz wartość wysianego ziarna.

Podjęto również próbę określenia wydajności gospodarki roślinnej. Na podstawie zachowanej dokumentacji gospodarczej określono w części wartość plonów według ówczesnych cen. Podjęto badania nad strukturą wydatkowania plonów w dobrach jasnogórskich. Porównano strukturę wydatkowania produkcji roślinnej w różnych dobrach na ziemiach polskich. Opracowano dynamikę areálu uprawnego, wysiewów i plonów i spróbowano określić, które rodzaje upraw dominowały: tradycyjne, reliktowe czy progresywne. Dzięki temu można było w przybliżeniu wskazać, czy i kiedy pojawił się postęp w gospodarce roślinnej.

Wreszcie ustalono wydajność czterech podstawowych gatunków zbóż w XVII, XVIII i XIX wieku.

W rozdziale dotyczącym gospodarki hodowlanej podjęto próbę oszacowania ogólnej liczby zwierząt w konkretnych kluczach klasztornych. Ustalono strukturę stada, średnią liczbę poszczególnych gatunków zwierząt w folwarku, kluczu i we wszystkich dobrach. Przeanalizowano, ile paszy zbierano w konkretnych kluczach klasztornych i ile zwierząt hodowano, wykorzystując te zasoby. Postawiono również pytanie, czy i kiedy w hodowli pojawiły się nowoczesne tendencje. Dzięki bogatej literaturze przedmiotu podjęto próbę zarysowania ogólnej sytuacji w hodowli na ziemiach polskich. Na koniec omówiono zagadnienie dochodowości hodowli.

W rozdziale poświęconym przemysłowi dworskiemu oszacowano, jak liczne były zakłady folwarczne i jaką liczbę produktów przynosiły. Spróbowano także określić dochodowość tej gałęzi gospodarki.

Część trzecia prezentowanego opracowania dotyczy szeroko rozumianych kwestii dochodowości dóbr oraz innych źródeł przychodów. Postawiono w niej następujące pytania: jak wyglądała struktura przychodów; jaka była ich wysokość; na co klasztor wydawał uzyskane środki i jaki bilans finansowy osiągnano w badanym okresie. Podjęto również próbę ustalenia pozycji finansowej klasztoru jasnogórskiego na tle innych klasztorów działających na ziemiach polskich.

Konieczne jest wyjaśnienie przyjętego w pracy sposobu zapisu kwot. Otóż trzeba pamiętać, że złoty polski, który był walutą rozliczeniową w polskiej prowincji paulinów, liczył 30 gr srebrnych. Dla ułatwienia i skrócenia zapisu wybrano jego format przecinkowy. I tak przykładowo zapis 21,23 złp oznacza kwotę 21 złp i 23 gr, a suma 10 583,07 złp to 10 583 złp i 7 gr.

Książka została skonstruowana według kryterium merytorycznego. W opracowaniu źródeł wykorzystano metodę analityczną i statystyczną. Najpierw badano określone działy gospodarki w poszczególnych kluczach, a następnie starano się przedstawić całościowy obraz gospodarki klasztoru jasnogórskiego, na ile pozwalał na to zachowany materiał archiwalny. Tekst zawiera liczne tabele, które obrazują czytelnikowi analizowane zagadnienia. Przebadany materiał usystematyzowano w dwóch okresach: do 1798 roku oraz w latach 1798—1864. Taki układ wynika z faktu, że w 1798 roku klasztor jasnogórski utracił swoje posiadłości na rzecz Prus. Wówczas charakter gospodarstwa i możliwości gospodarcze zdecydowanie się zmieniły. Do 1798 roku paulini jasnogórscy gospodarowali arealem porównywalnym do dóbr magnackich. Dzięki temu można było wykorzystać liczne narzędzia gospodarcze. Natomiast po konfiskacie dóbr w posiadaniu klasztoru pozostało niewielkie gospodarstwo, które funkcjonowało tylko na potrzeby własne.

Na okładce

klasztór Paulinów na Jasnej Górze —
element ze zdjęcia wykonanego przez autora

Redakcja

Barbara Jagoda

Projekt okładki, stron działowych,
układu typograficznego oraz łamanie

Paulina Dubiel

Copyright © 2020 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3711-1

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3712-8

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 40,25.

Liczba arkuszy wydawniczych 44,0. Cena 109,90 zł (w tym VAT).

Publikację wydrukowano na papierze offsetowym klasy III 90 g/m².

Do składu użyto kroju pisma Karmina, Karmina Sans

(autorstwa Veroniki Burian & José Scaglione / TypeTogether) oraz Grenze.

Druk i oprawę wykonano w drukarni:

Volumina.pl Daniel Krzanowski (ul. Księcia Witolda 7—9, 71-063 Szczecin)